

B 3/10

10 л

№ 19

С. С. РОВЧЕВЪ.

Дар от С. С.

II 1132

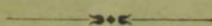
~~VIII - 9 - 1~~

ЮРИДИЧЕСКИ КНИЖКИ

КНИЖКА ПЪРВА

За вѣгния миръ.

(Очеркъ по международното право).

(Отпечатъкъ отъ „Юрид. Прѣгледъ,“ кн. VI. 1899 г.)

ПЛОВДИВЪ

Печ. „Единство“ на П. М. Бхазитовъ & С-ие

1899.

За вѣчния миръ.*)

(Очеркъ по международното право).

Едва ли XIX-то столѣтие ще може да се похвали съ по-великъ день въ областъта на политиката и правото отъ тоя на 6-й май 1899 г. Тъзи дата добива едно историческо, всемирно значение. Въ величавата столица на младата Нидерландска кралица — въ Хага — се откри тоя день международната мирна конференция, свикана по инициативата на царъ Николая II.

Конференцията се откри и засѣдава въ така наречената „Горска къщица,“ нагодена съ всички удобства за една мирна, плодovitа дѣятелностъ. Тукъ въ срѣдната зала — Оранската — вече звучатъ рѣчитѣ на дипломати и правници, насочени къмъ изнамѣрване срѣдства за приближаване къмъ вѣчния миръ, за избѣгване на войнитѣ, за намаляване, ако не за прѣкрятване на ужасния воененъ товаръ на въоръжаванъето, което вземуква и послѣднитѣ сили на трудящия се народъ.

Великото слово на младия руски монархъ Николай II, казано прѣди деветъ мѣсеца, прѣзъ м. г. разнесено съ окръжно по всичкия свѣтъ (12 ав.) раздвижи цѣла вселенна. Послѣдвалитѣ окръжни, излѣзли изъ канцеларията на руското министерство

* Литературата по въпроса е огромна. По-важни помагала при съставянъето на тѣзи статия сж послужили: многотомния трудъ на Ф. Лорана — История на международното право и на международнитѣ отношения (по френски: F. Laurent, Histoire du droit des gens et des relations internationales); сенъ — Лавле — За настоящитѣ причини за война въ Европа и за помирителното посрѣдничество (Levelaye, Des causes actuelles de guerre en Europe et de l'arbitrage); Комаровскій — О международномъ судѣ; Ревонъ — За международното помирително посрѣдничество (Revon — L'arbitrage international); Мериньякъ, Теоритическо и практическо ръководство за международното помирително посрѣдничество. (Traité théorique et pratique de l'arbitrage international); Sartorius, Organon des vollkommenen Friedens; Прадье — Фодере, Ръководство по международното публично право, т. VI. Pradier — Fodéré, Traité de droit international public, т. VI); Блюхъ, Будущая война. Поврѣжени списания: Die Waffen nieder (Долу оръжията), Etats-Unis d'Europe и др. Нека се прибави, че този очеркъ принадлежи на г. В. М. Гесена отчасти въспроизведение, отчасти прѣработено и по-нататъшно развитие на негова стюджъ „За мира“, напечатанъ въ „Календара на Червения Кръсть“ за 1895 г. Но, тъй, както го даваи, за българския читателъ очеркътъ е изваденъ отъ „Журналь Министерства Юстицій,“ кн. 4 т. г.

на външнитѣ работи, най-послѣ приведохъ къмъ единъ практически резултатъ. Прѣдложението на царя да се промисли и рѣши, ако не друго, поне за намаляванье на въоръжаванията, смегчаванье на войнитѣ и учредяванье единъ международенъ помирителенъ съдъ е сега прѣдметъ на дипломатически обсъждания.

Какво ще ни даде тѣзи международна конференция?

То е въпросъ, на който прѣдварително едва ли може да се отговори, толкозъ повече като е рѣшено да се държжтъ за сега въ тайно разискванията ѝ. Едно нѣщо е обаче сигурно: нейната дѣятелность нѣма да остане ялова.

Нишо друго да не може да се добие, освѣнъ едно исказванье на желание щото за напрѣдъ международнитѣ прѣбирни, що извикватъ крѣвопролитни войни, прѣдварително да се подлагатъ на обсъждане и рѣшение отъ единъ третейски съдъ; само туй да се достигне — пакъ ползата ще бѣде голѣма.

Песемиститѣ сж много въ всички области на международната правова областъ: има ги и въ практическото поле на дипломацията (Биконсфилдъ, Криспи, по-прѣди Бисмаркъ) има ги и на профессорскитѣ катедри (нѣмскитѣ професори Фонъ Щенгелъ и Цорнъ). Всичко това обаче никакъ и никому не дава право да не отдава приличното грамадно значение на събитието и да не се занимава съ него и съ историята му. Отъ държавнитѣ практически мжжѣе още Наполеонъ III въ 1863 година е билъ направилъ прѣдложение за всеобщо разоръжаванье. Тогазъ духоветѣ не бѣхж узрѣли за идеята. Въ 1869 проф. Вирховъ, единъ отъ забѣлжителнитѣ учени на нашето врѣме, прѣдставилъ въ герм. парламентъ единъ проектъ за разоръжаванье. Това е било срѣщу великата френско пруска война и, разбира се, на неговитѣ проповѣди не е имало кой да обърне внимание. Професорътъ на Хайделберг-Унив. Иелачекъ тоже вѣрва, ако не въ друго, поне въ възможността да се смекчи войната. Той не е противъ специалнитѣ третейски съдове, ако и да не вѣрва въ ползата на постоянния третейски съдъ. Горенци привърженици и апостоли на вѣчния миръ и на разоръжаваньето въ днешно врѣме има мнозина; нека поменемъ: Баронеса Сутнеръ, англ. публицистъ Стедъ и руския — Блюхъ, които сж посветили въ послѣднѣо врѣме всички усилия само на тѣзи идея: Баронеса Сутнеръ издава отъ години знаменитото периодическо списание *Долу оржжията* („Die Waffen Nieder“), Стедъ, редакторъ на англ. списание *Revue*

of reviews (Прѣгледъ на прѣгледитѣ) откри въ Англия кръстопосенъ походъ въ полза на мирната конференция. Блюхъ е неофициаленъ прѣдставителъ на Русия въ Хагската конференция. Европейската книжнина кири съ статии по прѣдмета.

У насъ бѣдна е и въ това отношение книжнината ни. Освѣтъ една прѣводна книжица: *Приятелитѣ на мира* отъ И. М. Ейзена, пр. отъ руски Ф. Ф., за която написахъ кратка рецензия въ „Бѣлг. Сборка,“*) не знамъ други пѣкой по прѣдмета трудъ. Въ областта пѣкъ на юридическата ни книжнина нѣщичко да е казано, не помня, ако не се смѣтатъ краткитѣ рефератни и откъслечни свѣдѣния, които сме давали въ „Юр. Прѣгледъ,“ отъ когато пѣрви пѣкъ се пушна въ свѣтъ руското окрѣжно отъ 12 августъ 1898.

А въпросътъ заслужва едно изучаване. Ний се ползуваме отъ хубавата статия на професора Гесена за да запознаемъ читателя съ „историята на развитието на идеята за вѣчния миръ.“ Съ успѣха на тѣзи идея за миръ неотлѣчно е свързано осъществлението на вѣчния миръ въ международния животъ. Този пѣкъ въ историята на идеята е единствения и най-правния за разбирането социалния прогресъ, — цѣльта, къмъ която се стрѣми той и къмъ която рано или късно той ще дойде.

Тукъ не ще се спираме върху доводитѣ „за“ или „противъ“ войната; но ще се доказва, че войната е зло, едно отъ най-великитѣ бѣдствия, които тежатъ надъ човѣшкия родъ. Въ наше врѣме идеята въ полза на войната нѣма родна стихия. Умствената атмосфера на нашето врѣме, тѣзи срѣда на епически вѣрвания и рационалистически доктрини, въ които ний живѣемъ, е чужда и враждебна стихия за традиционнитѣ идеи върху богоустановлеността и благодѣтелността на войнитѣ. Блѣденъ отъкъкъ на миналитѣ врѣмена, тѣзи идеи схобрѣчени на сигурна и неизбѣжна смъртъ; борба съ тѣхъ никакъ не е нужна; самички тѣ ще се отзвучатъ и забравятъ и ще изчезнатъ безъ слѣда.

Войната е зло; това е аксиома; това е една отъ първоначалнитѣ, „вродени идеи“ на *свървменния* човѣкъ. Но ето и другъ въпросъ: неизбѣжно ли е туй зло? Като се съзнава всичкия ужасъ на войната, обрѣчено ли е човѣчеството без-

*) „Б. С.“ VI. 1—99 г.

ропотно и вѣчно да понася туй бѣдствие както то понася спокойнитѣ бѣдствия на природата, болеститѣ и смъртта?... Какво пѣщо е „вѣчния миръ“ — стражъ ли, който се рисува на човѣчеството, обрѣчено на вѣчно скапване по безплодна пустиня, или цвѣтущъ пазачъ, до който по-рано или по-късно човѣчеството ще пристигне?

Таквизъ сж въпроситѣ, които отколѣ тревожатъ и мъчатъ общественната мисль. Благодарение на послѣднитѣ събития, този вѣченъ въпросъ доби именно сега всичкия горещъ интересъ на минутата. Знаменитата дата отъ 12 авг. м. г. прикова вниманието на всичкия образцовъ свѣтъ къмъ великата задача на всесвѣтския, вѣчния миръ. Сега, повече отколкото всѣки другъ пътъ, своевременно е да се спремъ върху тази задача, да се замислимъ въ нейния смисль и значение, и, ако е възможно, да я разрѣшимъ.

I.

Войната е стара, както свѣтътъ. Споредъ думитѣ на Жанъ Полъ, до днешно врѣме текстътъ на историческото разказване ни се дава отъ войната, само бѣлѣжитѣ къмъ текста — отъ мира. Историята знае 120 — годишни войни; тя не знае толкозъ продължителенъ, толкозъ траенъ миръ. Мѣняватъ се формитѣ на войната, като се почене отъ най-отдалеченитѣ врѣмена на историята и до сегашното. врѣме, мирътъ се явява като прѣмирие — антрактъ, необходимъ за да излѣчи ранитѣ, причинени отъ миналата война и да приготви храна за бѣдната война.

Войната е стара, както свѣтътъ; но отъ друга страна, подобно на войната, стара е, както свѣтътъ, и идеята за миръ. Въ най-древнитѣ религии ний срѣщаме първенъ възвишения стремежъ къмъ братство и любовь, къмъ миръ. Религията на индуситѣ, казва Сарторпусъ, дише съ най-чистъ миръ, явява се истинна идеализация на природата, на мирния животъ на цвѣтоветѣ и растенията. Сакия — Муни, ветхозавѣтнитѣ пророци (пророчеството на Исаия) и великиятъ основателъ на религията на любовьта проповѣдватъ миръ; надъ — горската проповѣдъ обѣщава небесно царство на миротворцитѣ.

Въ Гърция, срѣдъ постояннитѣ междуособия и войни, прѣдъ духовнитѣ дѣла на Платона, изниква прѣкрасния образъ на вѣчния миръ: въ своя диалогъ „Критиасъ“ Платонъ ри-

сува фантастическия островъ Атлантида, на който идеалната федерация съединява царетѣ: тѣхнитѣ спрѣчвания се разрѣшаватъ не съ война, а мирно съ съгласявания и отстъпки. Гръцката митология испиева бога на войната, Марсъ, брадатъ войникъ, обиколень отъ зли гении: Вражда (Ерисъ), Страхъ (Диелосъ), Тероръ (Фебосъ), и, наопаки, мирътъ — прѣхубава, мила и блѣскава, пълногрѣда жена съ дѣтенце Плутосъ, богъ на богатствата, на рѣцѣ.

Римскитѣ поети Хораций и Виргилий, Овидий и Тибулъ не жалѣтъ силни бои, като описватъ радоститѣ на мира и ужаснитѣ на войната. Ето въ какви сладкодумни изрази Виргилий описва резултатитѣ на междуособицитѣ и войнитѣ; „Истрити сж границитѣ между справедливостта и неправдата. Навесѣждѣ война, навесѣждѣ омразни образи на прѣстѣпления. Не е въ почетъ забравеното орало. Нивитѣ, зарѣзани отъ орача, сж пустинни; отъ желѣзото на косата ковчѣтъ смъртоносно оржжие. Марсъ пълни цѣлия свѣтъ съ нечестива яростъ.... Кой ще ни избави отъ ужаснитѣ на войната?... Лукреций се обръща съ тѣзи молба къмъ Венера: „Нека по моретата и вредъ по земята млѣкне и заспи жестоката работа на оржжието. Само ти можешъ да дадешъ на смъртнитѣ спокоенъ миръ, защото жестокото дѣло на войната е подвластно на мощния Марсъ, който често се склонява къмъ тебе, като прѣмалява подъ ранитѣ на безсмъртната любовъ... О, богиньо, когато той си почива въ твоитѣ свещенни обятия, смегчи сърдцето му съ сладки думи, испроси отъ него щастieto на мира за римлянитѣ.“

Необходимо е, обаче, да се забѣлѣжи, че международниятъ животъ на античнитѣ държави стои, както е познато, въ остро противорѣчие съ утоинитѣ и мечтитѣ на философитѣ и поетитѣ. Войната е била въ древне врѣме нормалната форма на международнитѣ отношения. Мирнитѣ договори на грѣцитѣ се заключвали не на вѣчни врѣмена, както сега, а само за извѣстни повечето малко число години. Всичкото военно право на древността може да се искаже съ двѣ думи: *Vae victis!* (тежко на побѣденитѣ). Богътъ на войната у римлянитѣ се е знааялъ *Mars exlex*.

Въ противностъ на староврѣмскитѣ възрѣвния, християнството — религия на мира и любовта — провъзгласява мира като велика заповѣдъ, завѣщана отъ Исуса на неговитѣ уче-

ници (Евангелие отъ Иоанна XIV 27 и отъ Марка IX. 50). Споредъ заблѣжката на Макодея, всѣка религія петъква най-ясно възвишенитѣ догмати на своето учение именно въ това врѣме, когато тя е прѣслѣдвана и гонена. До тогава, до когато християнството си е оставало *вжтрѣшна религія*, религія на сърдцето, безъ да се ползва отъ държавно признаване и покровителство, тя е разбирала заповѣдта за миръ въ най-безусловното и строго значение на тая дума. Както Оригенъ въ III вѣкъ, тъй и Лактанцій въ IV казватъ, че не трѣба да се вдига оръжие противъ никакъвъ народъ, защото чрѣзъ Исуса Христа, ние сме станали дѣца на мира. Но, както винаги бива, като встѣпи въ съюзъ съ силата, истината губи своята чистота и блѣсъкъ. Щомъ християнството станало държавна религія, уреденъ и външенъ культъ, промѣнили се и възрѣнїята на християнското общество върху войната и мира. Вече въ IV вѣкъ, на събора въ Арль, новата държавна черкова *прѣдава на анатема* венци, които се отказватъ да служатъ въ войската отъ религиозни прѣдразсѣдъци. Въ V вѣкъ Блаженный Августинъ, първия проповѣдникъ на религиозната нетърпимостъ, основава теорията за свещенна и справедлива война противъ язичниците, еретицатѣ и невѣрнитѣ.

Прѣзъ дългата нощ на срѣднитѣ вѣкове, носител на идеята за миръ е черковата; но мирътъ, проповѣдванъ отъ срѣдневѣковното католичество, е твърдѣ относителенъ; той не излазя извънъ прѣдѣлитѣ на християнството. Противъ невѣрнитѣ, черковата проповѣдва пакъ вѣчна и неумолима свещенна война. Истрѣблението, или обръщението *ad maiorem Dei gloriam* — такава е нейната цѣль. Св. Бернаръ прѣвзвнѣся военнитѣ монашески ордени, като каже за тѣхъ, че „смъртта имъ на полето на битвата е най-свещенна, защото тѣ умиратъ за Бога.“ Въ прѣдѣлитѣ на християнския миръ, черковата признава войната братоубийствено дѣло. Като проповѣдва всеобщия миръ между християнитѣ, тя се стрѣми да го осъществи макаръ частично.

Съ тѣзи цѣль черковата още на съборитѣ отъ X в. (напр. на Нарбонския отъ 990 г.) урежда „Божия миръ“ за нѣкои лица и прѣдмети. Търговцитѣ, духовнитѣ, женитѣ, земледѣлческитѣ ордия, добитъкътъ, скъпнитѣ растителности — се обявяватъ за неприкосновенни; на свещеннослужителитѣ се

запрътява участието въ война съ християни, и, изобщо, проливанъето на християнска кръвъ. Ако нѣкое духовно лице умре въ сражение, черковата се отказва да възнася молитви за спасението на душата му и го прѣдава на справедливата строгост на Небесния съдия.

Редомъ съ „Божия миръ“ черковата урежда и „Божие прѣмирие“ (pax и treuga Dei); тя запръщава военни дѣйствия въ нѣкои опрѣдѣлени дни прѣзъ недѣлята (отъ четвъртъкъ до понедѣлникъ) и въ голѣмитѣ праздници. На римския съборъ въ XI в. (1099) папа Николай II заплашва съ отлъчванъе отъ черква онѣзи, които нарушхтъ „Божие прѣмирие.“ При това запръщаватъ се жестокоститѣ при воденъето на войнитѣ: грабежи на мирнитѣ жители, продажбата въ робство на християнитѣ, употреблението на истрѣбителни оръдия и д. т.

Проповѣдта за мира не минава безслѣдно. Разбира се, тя непрѣдваря кръвопролитията: срѣднитѣ вѣкове си оставатъ вѣкове на насилia и на вражда, на междуособнитѣ и международнитѣ войни; при все това, влиянието на черковата върху срѣдневѣковното общество е безспорно. Отъ врѣме на врѣме в срѣдъ наситѣ, угнетени и безправни класове появяватъ се апостоли и проповѣдници на мира, както напр. Раймондъ Пальмерисъ или дърводѣлецъ Дюранъ, знаменития основателъ на първото „братство на мира“ (1182). Сполуката на тѣхната проповѣдъ, която е привлѣкла хиляди и десетки хиляди привърженици, свидѣтелствува за могщата сила на идеята на мира, която е прониквала подъ влиянието на религията на любовта, въ жестокитѣ и груби сърдца на срѣдневѣковнитѣ люде.

Наедно съ епохата на възражданъето подкача се бавния и сложенъ процесъ на разлаганъето основнитѣ начала на срѣдневѣковния строй: паданъето на империята и на папството извиква появлението на нови—независими и суверенни (самостоятелни) държави. Малко по малко захваща да се уяснява необходимостта за урежданъето на международното общение върху нови начала. Фактическия отношения между държавитѣ се прѣвръщатъ въ правови (юридически) и тѣй като — „ubi societas—ibi jus,“ т. е. гдѣто има общество, тамъ има и право, то възниква и международното право. Хуманититѣ —Еразмъ, Томасъ Моръ и др. сж били убѣдени противници на войната, проповѣдници на братство помежду народитѣ и сж смѣтали за възможно и необходимо осъществлението на

мира въ международнитѣ отношения. Отъ самото начало на XVII в. идеята за мира екна и расте; тя се излива въ опрѣдѣлени форми; изникватъ проекти за вѣченъ миръ. Ако грѣцкитѣ философи сж мечтали и създавали утопии за вѣчния миръ на островъ Атлантида и градъ Безасъ, новото врѣме взема да признава възможно осществлението на вѣчния миръ. Идеята на мира легна като основание на международното право въ европейскитѣ държави.

Първиятъ и единъ отъ най-знаменититѣ проекти за вѣчния миръ принадлежи на Хенриха IV и на неговия министръ Сюли (*le grand dessein de Henri IV.**) Приблизително около туй врѣме се появява и други, по-малко извѣстенъ, проекта на *Emeri de la Croix (Nouveau Synée)*. Бащата на международното право Хуго Гроций въ знаменития си трудъ *De jure belli ac pacis* (За правото на война и на мира) въ 1464 г. доказва необходимостта на мира и проектира международния третейски съдъ, като най-доброто срдѣство за испрѣварванъето на войнитѣ. Френскиятъ абатъ Сенъ-Пиеръ пиши извѣстния си мемоаръ за вѣчния миръ въ Европа малко по-късно, въ 1817 г., въ епохата на династическитѣ войни. Безъ да се гледатъ несвършенствата му, този мемоаръ оставя дълбоки слѣди въ литературата на XVIII в. въ Германия и таквизъ глбоки умове като Лейбницъ и Герделъ признаватъ теорията на мира на Сенъ-Пиера за възвишена и осществима.

Изобщо XVIII в. е вѣкъ на космополитизма. Философитѣ, икономиститѣ и поетитѣ сж проникнати отъ идеитѣ за всемирно братство, общечеловѣческа любовъ. Императрица Екатерина Велика нарича Волтера адвокатинъ на человѣческия родъ. Като поетъ и публицистъ, Волтеръ възстава противъ войната, „която прѣвръща мира въ обширенъ и страшенъ гробъ.“ Нека прибавимъ, че Волтеръ, като скептикъ, все е считалъ май като фантазия вѣчния миръ. Нѣма нищо удивително, ако при едно космополитическо настроение на XVIII в., - това врѣме е особено богато съ всевъзможни проекти за вѣченъ миръ. Камитцъ, въ своето издание (1817), „Литература по международ. право на Омштеда,“ наброява 25 таквизъ проекти. Отъ тѣхъ

*) Впрочемъ още въ срдѣнитѣ вѣкове (1464) билъ съставенъ единъ проектъ за вѣченъ миръ отъ маджарския кралъ Георги Педибрадъ. Този проектъ до послѣдньо врѣме е билъ непознатъ и не забѣлженъ.

най-заблѣжителни сж проектитѣ: на Емануила Кантъ (Zum ewigen Frieden) „За вѣчния миръ“ и на Еремия Бентамъ въ неговитѣ „Начала на международното право“ (Principles of international Law). Достойно е за внимание, че великия прѣдставитель на критическия идеализмъ въ Германия и главата на милитаризма въ Англия се славятъ въ важния проектъ — осмъществимостта на мира на земята.

XIX вѣкъ е вѣкътъ на позитивизма и той продължава дѣлото на рационалистическия XVIII в. То се разбира, че въ наше врѣме, въ зависимостъ отъ новото научно миросъзерцание, и проектитѣ за вѣченъ миръ добиватъ новъ характеръ — повече положителенъ и по-малко субективенъ. Ученитѣ повече или по-малко се расправятъ съ силата на историческитѣ традиции, и политическитѣ условия на съврѣмения животъ, съ равнището на развитието на съврѣменнитѣ народи. Но, никога още стремекътъ за миръ не е билъ толкозъ глѣбокъ и всеобщъ, още никога войната не е била такъвъ анахронизмъ, както именно сега. Най-лични прѣдставители на юридическитѣ, политически и социални науки възставатъ противъ войната, като противъ послѣденъ остатъкъ отъ врѣмената на варварството и юрмучното право, и искатъ миръ, като необходимо условие за духовното и материялно напрѣждане на народитѣ. Ако ли, отъ врѣме на врѣме се раздаватъ гласове въ защита на войната — (да посочимъ апологиститѣ ѝ — Порталисъ, Прудонъ, Хегелъ, Хартманъ, Молтке), въ общия хоръ на науката, тѣзи гласове звучатъ като такъвъ дисонансъ, какъвто е острия крѣсъкъ отъ улицата, който случайно прониква въ храма въ врѣме на пѣяннето молитвени химни.

Толкозъ сж много всевъзможнитѣ проекти за вѣчния миръ, щото нѣма възможностъ да се изложи съдържанието и на най-важнитѣ отъ тѣхъ. За туй ще се опитае да подведемъ тѣзи проекти къмъ опрѣдѣлени категории, да уредимъ тѣхната класификация.

Изобщо всички проекти за вѣченъ миръ могатъ да се раздѣлятъ на двѣ категории. Едини писатели считатъ за необходимо коренното прѣуреждане на съврѣменията областъ; други, безъ да задяватъ основнитѣ начала на международното общение, считатъ за достатъчно уреждането сѣда или другъ социаленъ институтъ кадженъ да прѣдупрѣди сблъскването и да поддържа международния миръ. Писателитѣ отъ

първата категория се дѣлятъ още на двѣ групи. Къмъ първата се падатъ тѣзи, които за осъществяванетоъ идеята на мира считатъ като необходимо държавното учредяване на международния съюзъ, — по типа не универсалната монархия. (Сенъ-Симонъ, Фелати), республика (Гондонъ, Сарторий и др.), или, най-сетнѣ, на една федеративна съюзна държава, Bundesstaat'a (Бара, Гoble Д'Алвиела, Лоримеръ, Ревонъ и др.). Къмъ втората принадлежатъ писателитѣ, които припознаватъ международния характеръ въ общението на държавитѣ, но искатъ юридическо, договорното му учреждение по типа, нареченъ, съюзъ Staatenbund. Отъ послѣднитѣ проекти най-познатъ е тоя на германский ученъ— Блюнчли. Тѣ считатъ, че е възможенъ вѣчния миръ, като се учреди единъ, специаленъ международенъ органъ, компетентенъ да разрѣшава всевъзможнитѣ сблъсквания между държавитѣ. Нѣкои, като напр. Лейбницъ, Руссо, Тренделенбургъ и др. проектиратъ уреждането на постояненъ международенъ конгресъ, съставенъ отъ монарси и дипломати; други прѣдлагатъ да се учреди всемирна академия, т. е. общество на учени отъ всички страни като консултациянна камара въ Европа (Кауфманъ). Болшинството, обаче, се искава въ полза на постоянния международенъ съдъ. Рѣшението на послѣдния, споредъ мнѣнието на едни писатели, трѣбва да има и исклучително морално значение (Лавле), споредъ други — принудителна сила (Ларокъ, проф. Графъ Комаровский и др.). При тѣзи имъ пѣстрота, безбройнитѣ проекти за вѣчния миръ се проникватъ съ една идея, която може се искава въ слѣдното положение: естественния законъ, формулированъ отъ Хоббесъ за държавния животъ, може и трѣбва да се распространи и върху международния животъ. Този законъ гласи: *quaerendam esse pacem*, какъ да се стрѣмимъ къмъ миръ.

Редомъ съ науката, и литературата и искуството почти единодушно осъждали войната и, като въздѣйствуватъ върху въображението и сърдцето на народа, пропагандиратъ великата идея за общечеловѣческия миръ. Още неотдавна войната, която бѣше неисчерпаемъ изворъ за вдъхновения и въсторгъ, сега извика само отвръщения и ужасъ. Картинитѣ на войната, — войната, както е въ всичката ѝ безобразна голота — въ произведенията на поетитѣ и художницитѣ: Байронъ, Викторъ Хюго, Зола, Левъ Толстой, Верещагинъ

и други доказватъ най-добрѣ чудовищността на войната, *нейната психологическа невъзможност* за съвременното чело-вѣчество. Тѣзи картини сж по-краснорѣчиви отъ всѣкакви аргу-менти и цифри. Съвременното искусство развѣнча войната, ост-ърга отъ безобразното ѝ лице червилото на наложеното въодуше-вление и въсторгъ, смѣкна отъ скелета ѝ класическата тога на величие, разнесе по вѣтъра подправенитѣ блѣсъци на нейната красота. Да си спомнимъ „Война и Миръ“ отъ графъ Толстой, тѣзи гениална антитеза къмъ Илиадата на Хомера, да си припомнимъ картинитѣ на Верещагина, Débauché на Зола! Се-га е толкозъ почти невъзможно да се пѣхтъ химни за вой-ната, както да се въехицаваме отъ нѣкоя епидемия—отъ хо-лерата или отъ чумата.

До сега ний се помъчихме да прослѣдимъ еволюцията на идеята на мира въ високитѣ сфери на религията, науката и ис-куството. Но, особенниятъ характеръ на епохата, що прѣживе-ваме, се заключава въ това именно, че като се спуска отъ горнитѣ височини на отвлѣчената мисль, прониква посред-ственно въ живота, обладава общественното мнѣние, умоветѣ и сърдцата на народа. Може съ увѣренность да се каже, че никога идеята за мира не е била по-популярна отъ сега. За доказателство на туй е достатъчно да се спрѣмъ върху ха-рактеристиката макаръ и повърхно, на многобройнитѣ общес-тва за миръ, които сега съществуватъ по всички държави; върху характеристиката на пресата, специално посветена на дѣлото на мира; сетитѣ — върху движенията въ полза на ми-ра верѣдъ парламентитѣ, които сж паразити на общественни-тѣ настроения и най-послѣ на международнитѣ конгреси на приятелитѣ и ревнителитѣ на мира.

Първото дружество на мира се е появило въ С.-Америк. Съединени Щати въ 1815 г. подъ влиянието на книгата на Д-ръ Ворчестера, ако не смѣтаме сектата на квакеритѣ, поник-нала въ 1647 г., които сж подържали тѣзи идея. Амери-канскитѣ примѣри се послѣдва въ Англия (1816,) въ Швейцар-ия (1849), въ Франция (1847), въ Белгия (1848) г. Френ-ко-Германската война нанесе силенъ ударъ на пропагандата за миръ. Подиръ нея дѣятелността на дружествата врѣменно за-спива, нѣкои даже съвсѣмъ изчезватъ. Но отъ 80-тѣ години настава пакъ оживление: появяватъ се нови дружества, старитѣ се събуждатъ отъ дългия сънъ. Туй оживяване се про-

дължава и до нашите дни, става все по-интензивно и дълбоко. Въ днешно време всички „общества за мир“ въ Европа и Америка сж около сто. Нѣкои отъ тѣхъ, като, напр. международната лига за миръ и свобода (*Ligue internationale de la Paix de la Liberté*) въ Женева или *International arbitration and peace Association* (въ Лондонъ) съществуватъ нѣколко десетини години, иматъ много членове, издаватъ специални органи, посветени исклучително на дѣлото на мира. Въ нѣкои държави има само женски дружества за миръ. Таквазъ е напр. *Ligue des femmes pour le désarmement*, която работи въ Парижъ.

Като говоримъ върху дружествата за миръ, трѣбва да поменемъ за института на международното право, основанъ въ 1873 г. Той е отъзи „всемирна академия“, за която нѣкога мечтаелъ Кауфманъ. Прѣката цѣль на института—е да помогне за развитието и кодификацията на международното право, но, като върши това, институтътъ прави неоцѣними услуги на дѣлото на мира. Между прочежъ, въ Хагската сесия 1875 год., институтътъ утвърди съставения отъ Голдшмидта проектъ за международните третейски съдилища, който, споредъ справедливото мнѣние на проф. графа Комаровски, е най-добрия и най-пълния отъ всички аналогични проекти, изработени както отъ теорията, така и отъ практиката на международния животъ. Тѣзи дружества принасятъ огромни заслуги на идеята на мира и я популяризувахъ. Членоветъ на тѣзи дружества били съставили таквазъ величественна „армия на мира“, която по брой би била по-гольма и отъ нѣкоя могъществена „армия на война.“

При все че нѣма съмнѣние въ благотворността и важността на дѣлото на тѣзи общества, то се посрѣща въ извѣстни кръгове съ подигравки. Невѣрующитѣ питатъ: кой ти слуша гласътъ на дружествата? Това е невѣрно, защото и парламенти и дипломати се велушватъ въ този гласъ и, много пъти, сж се съобразявали съ тѣхъ повече или по-малко. Въ най-ново време и лордъ Солсбери, и гр. Калноки, и гр. Муравьевъ признаватъ благотворността и важността на пропагандата на идеята за мира чрѣзъ дружене и конгреси, чрѣзъ въздѣйствието въ печата и д. т.

¹⁾ Първата има за органъ: *Les états — unis d'Europe*; втората — *The Concord*. Броятъ на всички таквазъ дружества се срѣща въ: *Liste de sociétés de la paix au 1-er mars 1898*, издание на Берлинското постоянно международно бюро на мира.

Но дору да се допустне, че скептицитѣ сж прави и въ такъвъ случай пакъ значението на дружната пропаганда за великата идея на мира не би трѣбвало да подлежи на никакво съмнѣние. И ето защо. Прямата задача на дружествата за миръ не е да въздѣйствува *непосрѣдствено* върху международната политика на държавитѣ. Дружествата за миръ, разбира се, не можтъ да замѣнжтъ дипломатитѣ, че тѣ се и не домогватъ за подобно нѣщо. Тѣ се обръщатъ *prima facie* не къмъ правителствата, а къмъ общественното мнѣние. Тѣхната прѣка задача е възпитанието *на обществото*, распространяванъето въ масата на здрави и хумани въззрѣния и идеи, на разбиранъето истинската природа на международнитѣ сношения, противоестественния характеръ на войната и необходимостта и благодѣтелността на мира.

Дружествата за миръ се обръщатъ къмъ семейството и школата. Семейството и школата сж прѣддверия на живота; началата, които днесъ господаруватъ въ семейството и школата, утрѣ ще възтържествуватъ въ живота. Ето защо пропагандата на идеята за миръ въ семейството и особено въ школата има огромно, съвсѣмъ реално и практическо значение. Сжщо така, като въздѣйствуватъ на общественното мнѣние, дружествата за миръ, *посрѣдствено* въздѣйствуватъ чрѣзъ туй и на политиката на държавитѣ. Това става бавно, но никои не трѣбва да се съмнява въ значението и въ силата на тоя начинъ въздѣйствие. Възражаватъ още противъ дружествата за миръ, че тѣ сж противъ военнитѣ сили на страната. Това възражение е очевидно несъстоятелно. Руската нота отъ 12 августъ най-добрѣ доказва, че може да се цѣни армията, която зацнищава отечеството, до като е необходима, а наедно съ туй убѣдено да се желае, щото армията да стане излишна, като се прѣкратжтъ войнитѣ.

Освѣнъ дружествата за миръ и специалнитѣ издания, посветени на развитието и популяризуванъето на идеята за мира, трѣбва да поменемъ и за онова движение, което въ течение на много години се забѣлѣзва въ западно европейскитѣ и американски парламенти, които, както се знае, сж авторитетни изразители на общественното мнѣние. Като се захване отъ американския сенатъ, който въ 1835 година пръвъ се изказа по позодъ на едно прошение отъ едно американско дружество за миръ, за замѣната на войната съ третейски съдъ, парла-

ментитѣ на разнитѣ държави въ разни години се искавахъ въ полза на третейския съдъ. Тѣ прѣпоръчваха на правителствата си да внасятъ въ договоритѣ, които заключаватъ съ другитѣ държави условия са разрешаванье прѣспирнитѣ, които биха възникнали между тѣхъ чрѣзъ третейски съдъ. Изказали сж се въ такъвъ смисълъ парламентитѣ на Англия (1873 г.), Италия (1873 и 1890 г.), Швейцария (1874 г.), Холандия (1874), Белгия (1875 г.), Дания (1888 и 1890), Норвегия (1890 и 1897), Испания (1890), Румъния (1893). Въ Франция прѣдложенията въ тая смисълъ не сж били приети, ако и да сж били внасяни въ парламента въ 1849, 1886, 1887, 1890 г. Сжщо—въ Германия и Австрия.

Въ най-последньо време движението въ полза на мира излиза вънъ изъ тѣснитѣ прѣдѣли на отдѣлнитѣ държави и добива международенъ характеръ. Всѣка година почти се свикватъ международни конгреси на приятелитѣ на мира. Първенъ тия конгреси възникнаха въ края на 40-тѣ години по начинанието на делегата отъ американското дружество за миръ Elihu-Burrit. Следъ това конгреситѣ пакъ се подновяватъ. Първиятъ следъ подновяванието е билъ въ Парижъ, въ време на всемирната изложба 1889 г. Последниятъ, осми по редъ, бѣше въ Хамбургъ по-миналата 1897 г. Освѣнъ тия конгреси отъ 1889 година сжщо, почти всѣка година се събиратъ тѣи нарѣченитѣ интеръ-парламентарни конференции, които състоятъ отъ членове на законодателни събрания на различни страни, съчувстващи на идеята на мира. Първа такъва конференция стана въ Парижъ, 1889 г., последна въ Брюкселъ въ 1897 год. Практическото значение на тия конференции не подлежи на никакво съмнѣние: рѣшенията, които тѣ взематъ указватъ, благодарение на официалното положение на членоветѣ имъ, голѣмо влияние върху международната политика на държавитѣ.

Най-подиръ, необходимо е да се помене за постоянното международно бюро на мира, учредено, съгласно съ рѣшението на III римски конгресъ на приятелитѣ на мира, въ 1891 год. Туй бюро работи отъ м. септемврий 1893 г.; цѣльта му е да поддържа връзка между всички дружества за мира и да готви материалъ за бѣдъшитѣ конгреси. Бюрото съществува главно отъ срѣдства, доставяни нему отъ дружествата на мира; освѣнъ това то получава помощъ отъ нѣкои правителства (Швейцария, Дания и Норвегия).

Като хвърлимъ единъ общъ погледъ върху исторiята на идеята за мира, ние не можемъ да не се убѣдимъ, че тая идея неудържимо расте и якне въ човѣшкото самосъзнание. Нашето врѣме съзнателно се стреми къмъ мира, като къмъ висше благо. За насъ вѣчния миръ не е мечта, а е цѣль. Достижима ли е тая цѣль? Сждоно ли е на идеята на мира да удържи побѣда надъ факта на войната? За да се отговори на тия въпроси, за да се намѣри ключа на великата тайна на бжджцето, нека се обърнемъ къмъ ония скрити фактори, отъ които се създава и храни неудържимия стремежъ на човѣчеството къмъ миръ.

II.

Растещиятъ успѣхъ на движението въ полза на мира се нахожда въ права и прѣка връзка съ умствения и нравственъ напрѣдъкъ на човѣчеството. Споредъ Бъклиа, невѣжеството е най-важна отъ всички причини за враждуванье на народитѣ помежду си.

Отличителната черта въ характера на невѣжествения човѣкъ е подозрителната недовѣрчивость къмъ всичко това, що излиза внѣ отъ прѣдѣлитѣ на тѣсния и бѣденъ неговъ кръговоръ. Всичко за него е тайна и всѣка тайна го плаши. Хората, които приказватъ и мислятъ не тъй както той, хората, които носятъ друго облѣкло и се молятъ въ други храмъ, му се чинятъ съвсѣмъ особенни същества, чужди, а може би и враждебни нему. Вънкашнитѣ различия на племето и на езика скриватъ отъ неопитното и късогледо око вътрѣшната духовна общность на човѣшката природа; само просвѣтений умъ може да достигне най-великата отъ всички абстракции—човѣкътъ. Заблужденията по самата си природа сж мѣстни, наопаки истината е всемирна: всѣки народъ има своитѣ идоли, но всичкитѣ народи иматъ единъ Богъ.

Успѣха на просвѣщенiето води подирѣ си умножаваньето на културнитѣ потрѣби, умножаваньето на нуждитѣ на човѣшкия духъ. За да се удовлетвори тия потрѣби, ерѣдствата на една държава, колкото и да сж богати, необходимо ставатъ недостатъчни. Съврѣменната наука и искусството не знайтъ държавни граници: оная „республика на умоветѣ,“ която обхваща цѣлия цивилизованъ свѣтъ, и която е прѣдвиждалъ Волтеръ въ днешньо врѣме съществува дѣйствително. Учений и худож-

никътъ, френецътъ и англичанинътъ се усъщатъ братя по духъ. Човѣкъ за всичко, що знае, за всичко, що е, длъженъ е не само на своето отечество, както едно врѣме, но изобщо на образования свѣтъ. Заради туй, редомъ съ исключителната любовъ къмъ отечеството въ сърцето на съврѣмения човѣкъ необходимо живѣе и благодарностъ и любовъ изобщо къмъ човѣчеството.

Въ обединението на човѣчеството въ духъ на любовъ и на миръ къмъ успѣха на знанието се прилига и напрѣдка на нравственността. Нравственнитѣ повелѣния за отличие отъ правовитѣ, ако не напълно, то значително сж постоянни и неизмѣнни.

Основнитѣ начала на съврѣмнатата нравственностъ сж установени съ учението на И. Христа, почти прѣди 19 вѣка. Напрѣдкътъ въ областта на морала главно се изразява въ разширителното развиване на моралното чувство. Испървенъ нравственнитѣ велѣния сж обязательни за човѣка само колкото се отнася до тѣсния и малочисленъ кръгъ лица, свързани помежду си, чрезъ кръвно или териториално начало. Въ наше врѣме хората взематъ да разбиратъ, че „ближния“, когото трѣбва да обичае както самага себе, никакъ не е нашия съотечественникъ, съгражданинъ, а въобще човѣка. И колкото повече туй съзнание расте и се укрѣпява въ човѣка, той взема да разбира противонравствения характеръ на войната. Напрѣдкътъ на морала привожда религията къмъ нейната първоначална чистота. Въ днешно врѣме кръстътъ вече не е дръжка на меча, проповѣдта на религията е проповѣдъ на хуманна вѣротърпимостъ, общечовѣшко братство и любовъ.

Редомъ съ умствения и нравствения напрѣдкъ, единъ отъ най-много важнитѣ, а може би и най-важния факторъ за мира се явява икономическия прогресъ. Същността на този прогресъ се заключава главно въ заякналото (интенсивно) и разширено (екстенсивно) развитие раздѣлянето на труда. Раздѣлянето на труда свързва хората. Въ кръга на държавния животъ раздѣлянето на труда отъ много частни домакинства прави едно народно. Въ кръга на международния животъ отъ много международни домакинства става едно мирово. Старитѣ поговорки на икономиститѣ, както напр. изрѣчението на Монтеня: „Врѣдата за едно е полза за друго,“ отъ гледище на всемирното домакинство безусловно не издържа критика. Напа-

ки, въ днешньо време вѣдата за едного е вѣда за всички. Съвременнитѣ капитали, казва Лавеле, сж истински космополитици. Английскитѣ спестявания помагатъ за постройката на американски и руски желѣзници; французскитѣ — за построявания на австрийски, французски, италиански и испански пѣтица, германскитѣ за шведски и румънски, а белгийскитѣ—за построяване на пруски желѣзници. Заради туй всеѣка държава като вѣди на друга, неизбѣжно вѣди и на себе; като поразява неприятеля, разорява и своя длъжникъ; при такива условия побѣдата струва толкова на побѣдителитѣ, колкото и на побѣденитѣ.

Началото на солидарность въ икономическитѣ интереси бавно и съ голѣмъ трудъ прониква въ съзнанието на народитѣ, обаче, благодарение на развитието на едрата промишленность, която изисква широки пазарища, това начало сега е много очевидно за да не го забѣлѣжимъ или да го прѣнебрѣгнемъ. Международната мѣна привожда къмъ международна зависимость, а тая—къмъ международно единство. Споредъ израза на Гладстона, корабитѣ, които ходятъ отъ една страна на друга тъкатъ като станъ нишкитѣ на дружба и съгласие между народитѣ. Общността на икономическитѣ интереси води къмъ уредено общежитие на народитѣ.

Въ срѣднитѣ вѣкове великата Ханза бѣше събрала въ тѣсенъ сѣюзъ почти 100 независими градове за да поддържатъ реда въ прѣдѣлитѣ на съюзната територия. Като се съзнава вѣрдното влияние на войната върху развитието на търговскитѣ сношения първенъ Ханза е ввела постояненъ третейски съдъ като сѣюзенъ съборъ (Hansetag), за разрѣшаванне международни прѣспирни. Както се знае, въ наше време германската империя възникна изъ Германския митнически сѣюзъ, Zollverein, отъ 30-тѣ години.

Споредъ думитѣ на Кобдена, знаменитъ поборникъ на мира, да се обяви търговията за свободна, ще рѣче да се уреди всеобщъ миръ. Свободата на търговията съединява съ цимента на взаимната мѣна всички народи на земята, тя прави войната между двѣ държави сжщо тѣй невъзможна, както войната между двѣ области отъ сжщата държава. „Ще настане день, извикаль В. Хюго на конгреса на мира въ 1846 г. — когато нѣма да има друго поле за битва, освѣнъ пазарищата, отворени за търговията, и умоветѣ, отворени за идеитѣ.“

Като се говори за факторитѣ на мира, необходимо е да се посочи и на политическия напрѣдѣкъ, що характеризова както вътрѣшния, така и международния животъ на съврѣменнитѣ държави. Въ областта на държавния животъ политическия напрѣдѣкъ състои, прѣди всичко, въ растещото влияние на общественното мнѣние върху правителствената дѣятелностъ на властта. Още въ 40-тѣхъ години, Молтке, отъ сетнѣ знаменитѣ фелдмаршалѣ, справедливо е посочвалъ, че въ 19 вѣкъ сж вече невъзможни династическиѣ войни, толкова чести при стария режимъ, — войнитѣ за испанско наслѣдство или „roug les beaux yeux de madame!“ Мнѣнията на срѣднитѣ класи, трудолюбиви и състоятелни, е прѣимущественно миролюбиво. Привързанността къмъ материалнитѣ блага, толкова силна въ съврѣменнитѣ общества, прави омразна войната, която всичко разрушава, а нищо не създава. Наистина и сега може да се случи, че цѣлото общество, народътъ, да поиска война, но общото правило е, че колкото по громѣкъ и рѣшителенъ е гласа на общественното мнѣние, толкова повече сж шанситѣ за поддържане на мира.

Въ областта на международния животъ, политическиятъ прогресъ главно се проявява въ настояще разбиране на взаимната зависимость, на взаимната свързка между държавитѣ; резултатътъ на подобно разбиране е, така да се каже, *обобщението на войната*. Всека война, отдѣлно, става дѣло на международния съюзъ. Съврѣменнитѣ държави прѣкрасно съзнаватъ, че исходътъ на войната прѣдставлява огроменъ интересъ не само прѣко за воюващитѣ страни, но изобицо за всички държави на цивилизования свѣтъ. Ето защо тѣ не допускатъ щото резултатитѣ на войната да се опрѣдѣлятъ исклучително отъ съглашението на воюващитѣ страни; тѣ се опрѣдѣлятъ отъ концерта на държавитѣ, — и се опрѣдѣляватъ така, както го изискватъ интереситѣ на концерта. Било е врѣме когато, за поддържане на чувовното „политическо равновѣсие,“ при разширяване територията на една държава, други се възнаграждава чрѣзъ така нареченитѣ „сѣотвѣтни прибавки.“ Въ днешно врѣме безнравствената система на прибавкитѣ едва ли е възможна. За туй съврѣменнитѣ държави, по общо правило, се отнасятъ враждебно къмъ разширение територията на одного отъ тѣхъ, заплашващъ да наруши политическото равновѣсие.

Подиръ казаното става ясно, защо въ послѣднѣо врѣме побѣдителятъ, подиръ войната, въ своето стрѣмленне да извади колкото се може повече ползи отъ побѣдата, срѣща оппозиция у другитѣ държави, които обявяватъ, че заключаването на миръ е общо дѣло на Европа, дѣло на концерта на държавитѣ. Тѣй стана съ Русия подиръ послѣдната руско-турска война, тѣй стана и съ Турция слѣдъ послѣдната гръцко-турска война. При такива условия побѣдата нерѣдко е почти безрезультатна и, слѣдователно, самата война — безсмислена. Най-добъръ примѣръ, за поменатото обобщение на войната може да ни служи X статия отъ прѣдварителния миръ между Гърция и Турция. Споредъ тая статия прѣдставителитѣ на всички държави съставятъ третейски съдъ за разрѣшаванье всички прѣпирни, които би възникнали между Гърция и Турция до окончателното заключение на мира.

Такива сж причинитѣ, поради които политическиятъ напрѣдъкъ рано или късно трѣбва да докара тържеството на мира въ международнитѣ отношения на държавитѣ.

Най-послѣ трѣбва да се посочи, като на единъ отъ най-важнитѣ фактори за мира, на удивителния напрѣдъкъ на техническитѣ знания, на изнамѣрванията и откритията въ областта на техниката, които характеризуватъ XIX вѣкъ. Гениятъ на войната, казва Кастеляръ, ослѣпенъ, бѣга отъ електрическата свѣтлина на нашитѣ дни, както върху мистическитѣ картини на срѣднитѣ вѣкове, дяволътъ бѣга отъ кръста. Влиянието на техническия напрѣдъкъ, между другото, особено ясно се проявява въ успѣхитѣ на военното дѣло. Прѣдъ видъ на тия успѣхи не можемъ да не додемъ до убѣждение, че характера на съврѣмената война помага много за поддържаньето на мира. Техническиятъ напрѣдъкъ въоръжава войната съ невиджани и нечувани срѣдства за истребление. Споредъ подробната смѣтка, която привежда г-нъ Блюхъ, въ случай на война, годишнитѣ разноски за военни цѣли би се равнили за Германия на 10 милиарда франка, за Австрия на 5 милиарда, за Франция на 10 милиарда, за Русия на 11 милиарда. А тѣй като, споредъ мнѣнието на военни авторитети, бждицата велика война ще трае най-малко двѣ години, то неволно възниква въпросъ могатъ ли се намѣри такива срѣдства за воденье война.

За да се даде едно прѣдставление що струватъ войнитѣ, нека приведемъ нѣколко статистически данни. Сѣверо-Амери-

канската междуособна война за освобождение на робитѣ е погълнала около 35 милиарда франка; отъ тѣхъ 22 милиарда се падатъ на дълъ на Сѣвернитѣ Щати. Единъ американецъ направилъ смѣтка, че намѣсто да се биактъ за освобождаването на робитѣ, ако Сѣвернитѣ Щати бѣха ги искупували, като платятъ по 1000 франка за душа (срѣдня цѣна на робъ) щѣхъ да похарчатъ не повече отъ 4 милиарда франка. — Франко-Германската война, споредъ смѣтката на Фовиля, е сторила на Франция 30 милиарда франка. Разбира се отъ само себе си, че при тия статистически изброявания не влизатъ и не могатъ да влизатъ ония огромни загуби, които търпи търговията, промишлеността и земледѣлието, а между това, тия загуби, (особно въ случай на морска война) сж способни да разорятъ една цвѣтеща страна, да прѣвърнатъ единъ богатъ народъ въ тѣлна на гладни и просеци.

Като се развива боевата техника, разносиктѣ, които тя извиква, растатъ непрѣкъснато, вслѣдствие на което расте и бюджетътъ на бѣджитѣ войни. Да приведемъ единъ примѣръ: Едно сто и десеттонно орджие (топъ), съ каквото въ днешне време сж въоръжени нѣкои броненосци, струва 412,000 франка. Такова орджие като гръмне 93 пкти става негодно за употрѣбяване. Слѣд. всѣко стрѣлянне намалява цѣната му съ 4340 франка. А понеже и всѣко пълнение струва 4160 франка, то ще каже, че всѣко стрѣлянне отъ таквозъ орджие струва изцѣло 8500 франка. — Отъ всѣко тежко обсадно орджие срѣляннето струва около 3000 фр. Щомъ е така, мнѣнието на Блюха, който казва, че бѣджитѣ войни ще струватъ 6 или даже 8 пкти повече отъ миналитѣ, се прѣдставлява напълно вѣроятно.

И най-послѣ, немà не трѣбва да туримъ въ задължение на съврѣменната война и огромнитѣ жертви, които понасятъ държавитѣ за поддържаннето на тѣй наречения въоръженъ миръ? Въ сжщностъ и въоръжениятъ миръ и войната е една и сжща болестъ, но първата — въ хроническа, втората — въ остра форма. Разносиктѣ на 6-тѣ велики държави по държавната защита и по държавния дългъ, който дългъ е пакъ най-много резултатъ отъ минали войни, поглѣщатъ срѣдньо 66·21⁰/₀ отъ общата сума на доходитѣ. Въ Италия сжщитѣ разноси поглѣщатъ 73·37⁰/₀, тѣй щото за удовлетворение на всички културни задачи на държавата оставатъ всичко 26·63⁰/₀. За чудене

ли е, ако, при такива условия, дълговетѣ на Европа ежегодно растятъ и растятъ безъ край? Очевидно, съществуванъето на такъвъ редъ на нѣщата за дълго врѣме е невъзможенъ. Ако подведемъ билинцѣтъ на славата, казва Паси, то ще излѣзе, че той е билинцъ на несъстоятелността.

И забѣлжете, както саркомата (месенъ нарастъ), милитаризмътъ никога не остава и не може да остане неподвиженъ. Ако така или иначе той не се изхвърли изъ организма на човѣчеството, той ще расте и ще се разширява, до когато пояде и погуби тоя организъмъ. Въ 1849 г. Викторъ Хюгю, при откриванъето на конгреса за миръ, на който го бѣха избрали за прѣдсѣдателъ, произнесе необикновенно силна рѣчь, отъ която тукъ привеждаме малкъ изводъ :

„Прѣвъ послѣднитѣ 32 години, казалъ той, продължава се мира и прѣвъ тия 32 години била е разнесена за война прѣвъ врѣмето на мира чудовищната цифра 128 милиарда. Помислете си само, какво би било, ако тия суми, принесени въ жертва на човѣшката умраза, бѣхж дадени на любовта. Отпуснете тия милиарди за трудъ и за знание, за промишленостъ и търговия, за мореплаванне и земледѣлие, за наука и искусство и прѣдставете си какъвъ щѣше да бжде въ такъвъ случай нашия животъ! Картата на свѣта щѣше да стане друга. Провлацитѣ щѣхж да бждатъ прорѣзани, рѣкитѣ очистени, планинитѣ просѣчени съ тунели, желѣзници щѣха да покриватъ и двѣтъ суши, всемирната морска търговия щѣше да се уголѣми 100 пкти. Не щѣше да има нито пустини, нито блата: тамъ, гдѣто сега сж безплодни пустини, щѣхж да бждатъ построени градища, тамъ гдѣто сега е скалистъ брѣгъ, който плани мореплавателтъ, щѣхж да бждатъ построени пристанища. Азия щѣше да бжде открита на цивилизацията, Африка—на човѣчеството. Богатство щѣше да извира отъ всѣкадѣ, като извъ изворъ, и отъ всичкитѣ енергии на земния шаръ, и сиромашията би изчезла отъ лицето на земята! И знаете ли впе що щѣше да изчезне заедно съ сиромашията? Наедно съ нея щѣхж да изчезнатъ революцитѣ. Нашиятъ свѣтъ щѣше да стане другъ. Намѣто да се унищожаватъ единъ другигу, хората щѣхж мирно да се распространяватъ по цѣлата вселенна. Намѣто да внасятъ въ недрата на просвѣщеннето варварството, щѣхж да внасятъ въ недрата на варварството — просвѣщеннето.“

Такива сж материалнитѣ жертви, които принася човѣчеството на идола на войната. Още по-ужасни сж послѣдствията на бжджцата война по огромния брой на човѣшки жертви, които тя неизбежно трѣбва да погълне. Истребителната сила на съврѣменнитѣ орждия на войната би се сторила невѣроятна за нашитѣ дору най-неотдавнашни прадѣди. Сегашнитѣ пушки стрѣлят 10 пкти по-често отъ прѣдшнитѣ, тѣ биждт въ разстояние на 4 км.; силата на удара имъ е такава, че сжциятъ куршумъ може да прострѣли 3—4 души.

Въ врѣме на една стачка на руднически работници въ Острау жандармитѣ, въоржжени съ пушки отъ Манлихерова система грѣмнали 23 пкти, а ударили 43 души. Артилерийската техника захваща да се ползува съ бездименъ (азотенъ) баруть, който има 3—4 пкти повече разнуквателна енергия отколкото първия. Като се сравняватъ сегашнитѣ снаряди съ употребяванитѣ въ 1890 г. излиза, че една сегашна граната срѣдно се раскъсва на 240 парчета вмѣсто на 20—30, шрапнелитѣ на 340 вмѣсто на 37; една чугунна бомба тежка 37 килогр, която при силитренъ баруть е давала 42 парчета, сега, напълнена съ пирокселинъ, дава 1204 п. Сега има топове, които изхвърлятъ снаряди 80 кгр. съ бързина 600 метра на секундата. Топоветѣ отъ французскитѣ батареи отъ системата на Банза удрятъ на 10 километра далечъ. Най-послѣ на какво се обърна морската война, въ която невидимата миноноска (подводна лодка) е въ състояние за единъ мигъ да разруши и потопи оная плаваща крѣпость, която се нарича бронепосецъ?... Най-пламенното въображение е безсилно да прѣброн числото на жертвитѣ на бжджцата война, безсилно е да измѣри всичката бездна на отчаяние и злочестини, въ които ще хвърли народитѣ. Колко ще е хубаво, ако се спомнятъ по често слѣднитѣ знаменитѣ думи на фелдмаршала Молтке, казани на 14 май, 1890 год. въ засѣданието на Райхстага: „Едно мждро правителство никога не ще прѣдприеме война, на която послѣдствията сж неизбронни. Тежко и горко на оная държава, която хвърли искрата въ барутната мина на политическото положение на съврѣмenna Европа.“ Поразителнитѣ усилъхи на военната техника правятъ, прочее, серпозната война, войната между двѣ велики държави, почти невъзможна. „Съврѣмениниятъ милитаризмъ, казва философа Карнери, страда отъ хинертрофия, той ще умрѣ отъ тая болестъ.“

По тоя начинъ, ние виждаме, че движението къмъ миръ, което очертахме по-горѣ се върши и поддържа не отъ случайни и прѣходни причини, а отъ общото движение на човѣчеството напредъ, отъ напредъка въ всичкитѣ му проявленія. Широкото и могъще течение, което влачи neodържимо човѣчеството отъ тъмнина къмъ свѣтлина, сжщо така neodържимо го влачи отъ война къмъ миръ. Войната царува въ миналото; въ бжджцето ще царува мирътъ.

III.

Нашата прѣходна епоха прилича на двуликия Янусъ. Отъ една страна всички напредъгнати се готвятъ за война, отъ друга сжщо — напредъгнати се стрѣмятъ къмъ миръ.

Епохата на въоръжения миръ, естествено смѣнява епохата на войната и прѣдшествува епохата на мира. — Ние присѣтствуваме при бавното умиране на едни начала и при бавното пораждане на други. Идеята на мира, на която принадлежи бжджцето, вече живѣе въ настоящето; наистина тя прѣминава само първитѣ стадии на своето развитие, но опитниятъ наблюдателъ лесно узнава въ цвѣтеца бжджция плодъ. Като че е въ състояние съвсѣмъ да отстрани възможността на въоръжени сблъсквания между държавитѣ, нашето врѣме се стрѣми да уреди, да вчеловѣчи войната. За силата и за плодотворността на таквось стрѣжление краснорѣчиво свидѣтельствува знаменитата Женевска конвенция отъ 1864 г. и създаденитѣ, благодарение на нея, дружества на червения кръсть, които иматъ за задача да се грижатъ за болнитѣ и раненитѣ въ врѣме на война, свои или неприятелски — безразлично. Не е ли ясно отъ само себе си, че тоя, който днесъ лѣкува ранитѣ на своитѣ врагове, рано или късно ще прѣстане да ги нанася?...

Женевската конвенция отъ 1864 г. както и други подобни ней факта, както, напр., Петербургската конвенция отъ 1868 г. за неупотрѣбяване на распуквателнитѣ куршуми, Брюкселската конвенция отъ 1874 г., свикана по инициативата на руския императоръ Александръ II за кодификацията на правото на войната, инструкцията за войскитѣ на Сѣвернитѣ Щати, съставена отъ Либера, въ врѣме на междуособната Сѣверо-Американска война, тия и други подобни тѣмъ факти се отнасятъ къмъ движението на мира, сжщо тѣй, както терапев-

тическата медицина се отнася къмъ хигиената. Лѣкуванъето на сжществующи вече болести върви и трѣбва да върви редомъ съ прѣдварянъето на появленнето имъ.

И нима не е най-слабодуменъ бѣлѣгъ на миръ необичайното развитие въ нашитѣ дни на международнитѣ сношения, развитие, което не би могло да си прѣдстави и най-смѣлата фантазия на нашитѣ неотколѣшни прадѣди? Нашето врѣме е свидѣтель на чудни успѣхи въ международното право, което по своята природа не е нищо друго, освѣнъ наука за мира. Всѣка година се уголѣмява броятъ на „всемирнитѣ трактати,“ които създаватъ международното право въ обективната смисель на тая дума, обязательно за всички държави като членове за международното общение. Международниятъ съюзъ, който още неотколѣ бѣше едно отвлѣченно понятие, на което нищо не отговаря въ дѣйствиелния животъ, сега е реално единство, организирана форма на общежитие. Той има своя воля и свои органи за изразяване на тая своя воля. Международнитѣ съюзи, създавани за осжществление материални и духовни цѣли, както, напр., всемирниятъ телеграфенъ съюзъ, пощенскитъ съюзъ, съюзътъ за охрана на книжовната и художественна собственность, промишленниятъ съюзъ и др. т. създаватъ неразкъсвано яки връзки между народитѣ, обединяватъ образованния свѣтъ.

Едно врѣме политическитѣ съюзи обикновенно се заключавахъ за вѣчни врѣмена, при все това тѣхното сжществуване бѣше кратковрѣменно и нищожно; въ наше врѣме административнитѣ съюзи се правятъ обикновенно за опрѣдѣленъ срокъ, при все това по сжществото си тѣ сж нераскъсаеми и вѣчни. Сжществуванъето на постоянни международни съюзи води къмъ съставяне на постоянни международни органи въ видѣ на многобройни и разнообразни по характера на дѣятелността си бюра и комисии. Швейцария, която е главното мѣстонахождение на тия бюра и комисии, малко по малко добива характера на териториаленъ центръ на международния съюзъ.

Ако при това поменемъ още за търговскитѣ договори, за договоритѣ по прѣдаванъето прѣстѣлницитѣ, за натурализацията и т. н., на които броятъ се уголѣмява всѣка година, то за насъ ще стане явно чудното развиване на международното право, което се върши прѣдъ нашитѣ очи. По своята

природа международното право е враждебно на войната, защото принципът на веѣка война е „la force prime le droit“ (силата надвива правото). Наедно съ развитието на международното право расте броятъ на международнитѣ дѣла, разрешавани по юридически пътъ; по силата на закона на солидарността въ социалнитѣ явления, непрѣменно ще настане врѣме, когато разрешаванъето, даже и на малки дѣла, чрѣзъ война ще стане невъзможно. Войната ще се удуши въ атмосферата на правото. Веѣкога и веѣкждѣ международнитѣ прѣпири, които въ миналото лесно би станали причина за кръвопролитни войни, въ XIX вѣкъ се разрешаватъ чрѣзъ миролюбивъ компромисъ.

Въ това отношение най-голъмо значение има посрѣдничеството и тъй нареченитѣ „добри услуги“ (bonnes offices) на третя, незаинтересована въ прѣпирията, държава. Тия добри услуги се прѣпоръчватъ въ 23-й протоколъ отъ Парижския конгресъ отъ 1856 год. Така щото, споредъ тоя протоколъ, посрѣдничеството става специаленъ и постояненъ институтъ, на който цѣльта е испрѣварянъето на войната. Гладстонъ и графъ Дерби наричатъ тоя протоколъ „безсмъртна слава на конгреса.“ Туй посрѣдничество щѣше да добие още по-голъмо значение, ако длъжността за споразумѣване върху посрѣдника и посрѣдничеството бждѣше възложена не на заинтересованитѣ, а на нѣкои неутрални държави.

Още по дѣйствително срѣдство за испрѣваряне на войнитѣ е международния третейски съдъ. Отдѣлни случаи на третейско сѣденъе международнитѣ прѣпири се срѣщатъ още въ най-старо врѣме, но само въ XIX вѣкъ третейскиятъ съдъ добива характеръ на постоянно, така да се каже, обикновенно срѣдство за испрѣваряне на войнитѣ. Отъ 1822 до 1891 година наброяватъ около 50 случаи на третейско сѣденъе, и тия случаи сж най-чести къмъ послѣдното врѣме. Така въ 1888 год. сж разгледани по тоя начинъ прѣпириитѣ между Англия и Испания, Гватемала и Мексика, Италия и Колумбия, Съедин.-Щати и Канада, Съед.-Щати и Мароко и Мароко съ Португалия. При такива условия никакъ не е чудно, гдѣто общественото мнѣние на образованитѣ държави хванца да гледа на третейското (посрѣдническо) сѣденъе на обикновенъ, общеприетъ способъ за разрешаванъе международни прѣпири.

Поводи за третейско съденъе има толкова много и разнообразни, колкото и поводи за война. Произволното арестуване на нѣкои поданици или агенти на чужда държава, уреждането на пограничната черта, неправилното залавяне на морските призове, нарушаванieto длъжноститѣ на неутралитета, причиняването поврѣди на поданицитѣ на чужда държава или на нея самата, — тия и други такива обстоятелства винаги и редомъ сж прѣдметъ на международно третейско съденъе. Употрѣбяването на третейския съдъ за най-разнообразни въпроси отъ международното право е най-доброто доказателство за широката и блѣскава бжджщностъ на тоя институтъ.

Каза се по-горѣ, че третейското помирително съденъе отколѣ се упражнява отъ държавитѣ като незадължително срдѣство за разрѣшаване на международнитѣ прѣспирни; нека прибавимъ, че отъ втората половина на сегашното столѣтие, по силата на международни договори, третейското съденъе въ нѣкои случаи добива задължителенъ за заинтересованитѣ държави характеръ. Така, напр., по силата на 16 статия отъ Берлинския трактатъ отъ 1874 година за всемирния пощенски съюзъ, всѣка прѣспирня между договорнитѣ страни за тълкуването на трактата трѣба да се рѣшава чрѣзъ помирително съденъе. Знаменитиятъ Вашингтонски трактатъ отъ 18 априлий 1890 г. потвърденъ отъ 17 републики на Сѣверна, Срѣдна и Южна Америка прогласява помирителния съдъ (арбитражъ) като принципъ на американското международно право, като срдѣство за разрѣшаване всевъзможни прѣспирни, стълкновекия и недоразумѣния, каквито могатъ да възникнатъ между 2 или нѣколко отъ договорнитѣ държави. Огромната важностъ на тоя Вашингтонски трактатъ не подлежи на никакво съмнѣние. „18 априль 1890 година, казва Ревонъ, е великъ день за приятелитѣ на мира; въ този день тѣ удържатъ най-блѣскавата отъ своитѣ побѣди.“

IV.

Най-послѣ приближаваме се до послѣдното най-блѣскаво проявление на великата идея за вѣчния миръ, — къмъ събитieto, на което громкиятъ отекъ още звучи и още дълго ще звучи въ сърдцата.

Думата е за дипломатическата нота отъ 20 авг. 1898 г. Въ нея Рускиятъ царъ, чрѣзъ министра на вънкашнитѣ си работи,

прѣдлага на чуждитѣ правителства, да се свика една конференция, която да обсъди мѣрки за прѣкратаване непрѣкъснатитѣ въоръжавания, и за испрѣварване бѣдствията на войнитѣ, що заплашватъ цѣль свѣтъ. Всички знайтъ текста на тая нота, но той струва пакъ да се помене. Рѣдко толкови възвишена мисль е намѣрвала за своя изразъ толкова съвършенна форма. Ето нѣколко изводи изъ нея:

„Охранението на всеобщия миръ и възможното съкратяване на извъреднитѣ въоръжавания, които тежатъ на всички народи сж, при сегашното положение на нѣщата, цѣль, къмъ която трѣбва да се стрѣмйтъ усилията на всички правителства... Императорското правителство полага, че сегашното врѣме е твърдѣ благоприятно, щото, чрѣзъ международно обсъждане, да се намѣрятъ най-дѣйствителни срѣдства за да се обезпечи на всички народи истински и траенъ миръ, и, прѣди всичко, да се постави прѣдѣль на все уголъмяваното развитие на съврѣменното въоръжение... Растецето брѣме на финансови тягости изъ корень расклаща общественното благосѣстояние. Духовнитѣ и физически сили на народитѣ, трудътъ и капиталътъ сж отвлѣчени повечето отъ своето естествено назначение и се трошатъ неприсизводително. Стотици милиони се разнасятъ за изнамѣрване странини срѣдства за истрѣбление, които днесъ се прѣдставятъ за послѣдня дума на науката, а утрѣ загубватъ вѣрка цѣна прѣдъ видъ на нови изнамѣрвания. Просвѣщенето на народа и развитието на неговото благосѣстояние и богатство се прѣсичатъ или обръщатъ на лъжливи иктица. Очевидно е, за това, че, ако такова положение би се продължило, то ще приведе фатално къмъ туй именно бѣдствие, което се стрѣмйтъ да избѣгнатъ и прѣдъ чинто ужаси по-рано потрѣнерва мисльта на човѣка. Да се положи прѣдѣль на непрѣкъсванитѣ въоръжения и да се изнамѣрятъ срѣдства за испрѣваряне нещастията, заплашващи цѣлия свѣтъ — такъвъ е нинѣ висшия дългъ за всички държави... Свиканъето на конференцията се прѣдлага прѣдъ видъ на обсъждане тая важна задача. Съ Божията помощъ тая конференция може да стане добро прѣдзнаменованне за бхдѣщия вѣкъ, тя би сплотила въ едно могщио дѣло усилията на всички държави, които искрено се стрѣмйтъ щото великата идея на всеобщия миръ да тържествува надъ областъта на смута и раздора. Въ сжщото врѣме тя би уякчила съгласието

имъ чрезъ дружното признаване началата на правото и на справедливостта, върху които почива безопасността на държавитѣ и напредването на народитѣ.“

Съ друго циркулярно съобщение отъ 30/XII 98 г. Руското министерство на външнитѣ дѣла начерта въ общи думи редъ положения, които да послужатъ като програма за бѣджитѣ занятия на конференцията. Тия положения сж:

1) Съглашение, което опредѣля за извѣстенъ срокъ запазването на сегашния съставъ сухопътни и морски въоръжени сили и военнитѣ бюджети; прѣдварително изучаване срѣдствата, съ които би могло за бѣджитѣ да се осъществи даже съкращение на казанитѣ въоръжени сили и бюджети.

2) Запрѣщение да се ввежда въ употрѣбление въ войскитѣ и въ флотата на каквото и да било ново огнестрѣлно оръжие и на нови распукувателни вещества, а сжщо барутъ по-силно дѣйствуващъ отъ прития въ настояще врѣме, както за пушкитѣ, така и за топоветѣ.

3) Ограничение употрѣбяването въ полската война на разрушителни распукувателни състави, каквито вече съществуватъ, а сжщо запрѣщение да се ползватъ съ метателни снаряди отъ балони или по други подобенъ начинъ.

4) Запрѣщение да се употрѣбаватъ въ морскитѣ войни подводни миноносни лодки, или други разрушителни оръдия отъ таквози свойство: обязательство да се не строятъ въ бѣджитѣ военни кораби съ тарани (стѣнобойни машини)

5) Прилагане къмъ морскитѣ войни постановленията на Женевската конвенция отъ 1864 г. върху основа по допълнителнитѣ къмъ нея постановления отъ 1868 г.

6) Признаване върху сжщата основа неутралитета на кораби и лодки, на които ще бѣде поръчвано спасяването на потъващитѣ въ врѣме или слѣдъ морскитѣ битки.

7) Прѣгледъ на декларацията за законитѣ и обичайтѣ на войната, изработена въ 1874 г. на Брюкселската конференция, и до днесъ неутвърдена.

8) Приемане началата за прилагане „добритѣ услуги,“ на посрѣдничеството и доброволното примирително сѣдене въ подходящи случаи съ цѣль да се испрѣварятъ въоръжени между държавитѣ сблъсквания: съглашение за способа на прилагане тия срѣдства и уреждане еднаква практика въ употрѣблението имъ.

Въ заключение, съобщението прѣдлага за сборно мѣсто на конференцията нѣкоя столица на не велика държава. Последѣ въ единъ циркуляръ отъ 11 мартъ 1899 г. Русия посочи за такъво мѣсто — Хага.

Всѣки, който слѣди европейския печатъ, знае, че прѣдложеніето на руското правителство извика въ срѣдата на политичитѣ разни къмъ себе си отнасяния. Отъ една страна въстържено удивленіе и благодарностъ, безъ граници, отъ друга педовѣрчива подозрителностъ и мждруващи скептицизмъ. Кое мнѣніе е по-право?

Декларацията отъ 12 августъ, наистина, е само едно провъзгласяваніе на принципа; но нима исторіята не е доказала неопровержимо, че тъй громко прогласениятъ принципъ се чува отъ всички, и че истината, подигната толкозь на високо, се вижда отъ всички и тя става мощна и реална сила, която бавно и незабѣлвано прѣобразува обществения свѣтъ? Кжсогледство е да се мисли, че има значение само това, което обѣщава ей-сегашенъ осезаемъ успѣхъ. Животътъ върви напрѣдъ и само затова, защото съществува днесъ нѣщо, никакъ не ще каже, че то може утрѣ пакъ да бжде невъзможно. Изучваніето на общественитѣ задачи неопровержимо доказва, че въ обществената областъ на живота, границитѣ на възможното съ много по-широки, отколкото се чини на кжсогледото око. Декларацията на 12 августъ опрѣдѣля таквизъ далечни граници, къмъ които върви човѣчеството.

Хагската конференция може-би да не свърши всичко онава, що очакватъ отъ нея приятелитѣ на вѣчния миръ. И наистина, мжчно е да се спрѣ развитіето на военната техника, да се спрѣ чукътъ на изобрѣтателностъ, който ни дава нови орджия и нови распуквателни вещества за врѣме на война, но защо да не може тая конференция да отстрани жестокитѣ и безираветвенни срѣдства за нападаніе и защита? Тая конференция може да направи още стѣпка напрѣдъ по пътя, по който тръгна Петербургската конференция отъ 1868 г.

Много по-възможна е друга една, доста сложна и мжчна задача: да се намалѣтъ военнитѣ сухопжтни и морски сили, поддържани отъ държавитѣ въ *мирно врѣме*. Ако не е възможно пълното разорженіе въ настояще врѣме, то все може да стане едно частично разорженіе. Тоя въпросъ не е новъ. Той е разискванъ още въ 1816 год. между Англия и Русия;

той е билъ подигнатъ въ 1887 г. отъ познатия ученъ Роленъ Жакмепъ въ Хайделбергската сесия на института на международното право.

Най-малко възражения ще подигне на конференцията прѣгледванieto на постановленията на Женевската и Брюкселската конференция за правото на войната. Съ положителнитѣ заключения, до които ще доде конференцията по тоя въпросъ, тя ще услужи твърдѣ много за вчеловѣчванieto на войната.

Центърътъ на тежестта въ Хагската конференция, ще бжде обекждането на послѣдното прѣдложение на руското правителство, т. е. въпросътъ за международния арбитражъ или положителното посрѣдничество и съдене на международнитѣ прѣспирни. Има вече бѣлѣзи да се мисли, че конференцията въ тая областъ ще направи доста нѣщо. Ще прибавимъ, че тя ако не направи друго, освѣнъ да уреди тоя въпросъ, то пакъ ще е изиграла една историческа роль и ще е заслужила прѣкрасното име конференция на мира. Ако европейската дипломация се удържи на височината на призванието си, тя ще съумѣе да вложи ново и сериозно съдържание въ института на помирителното международно посрѣдничество и добри услуги; тя ще съумѣе да разширочи сферата на прилагане помирителното съдене и да даде дълбоко и трайно юридическо основание на този още толкова прѣкрасенъ и случаенъ полу-юридически, полу-политически институтъ.

Но каквито и да бждатъ непосредственитѣ резултати на конференцията, съ тѣхъ не се исчерпва силата на руската декларация отъ 12 августъ. Най-важното и най-сжществениото значение на тая декларация се заключава въ това огромно влияние, което тя вече упражни върху общественото мнѣние на всички народи въ образования свѣтъ. Благодарение на тая декларация, европейската мисль се окрили и сѣкашъ полетѣ, носена къмъ прѣдстоящото осжществление на единъ вѣченъ миръ. Поникнахъ нови дружества за миръ; основахъ се нови журнали за да пропагандиратъ тая идея, старитѣ дружества се въодушевихъ и подновихъ съ нови сили и съ нови членове; въ Англия станахъ многолюдни митинги и оттамъ се пращатъ благодарствени адреси къмъ Императора-инициаторъ. Повече отъ 200 Английски градове се присѣдиняватъ къмъ рѣшението въ полза на мира и взематъ такива рѣшения; дору отъ Америка и отъ Австралия се пращатъ въ Петербургъ хиляди

благодарственни телеграми, които доказватъ колко е голѣма силата на движението въ полза на мира. Нѣма вѣстникъ и списание, въ което да се не посветява нѣкоя сериозна статия върху въпроса; появяватъ се и специални книги и монографии и даже основаватъ се особни вѣстници върху прѣдмета...

Да направимъ общъ изводъ отъ горѣказаното.

▶ Природата и характерътъ на общественитѣ явления се опрѣдѣлятъ въ послѣдния инстанция отъ съвокупността на господствующитѣ въ едно общество въ извѣстно врѣме прѣдставления и идеи. Отъ незапомнени врѣмена и до сега идеята за мира все расте и неудържимо заяква въ съзнанието и въ свѣстѣта на образованитѣ народи. Идеята за миръ, рано или късно, поддържана отъ човѣческия напрѣдъкъ, ще вѣтържествува надъ идеята на войната, печаленъ и тежъкъ остатъкъ отъ далечната историческа епоха. Скоро бѣ врѣмето, кога идеята за миръ бѣ достойние само за малцина избрани умове; въ нашето врѣме тя прониква въ съзнанието на общественитѣ маси, създава широко *общественно движение* въ полза на вѣчния миръ. Докато идеята за миръ се разширява и заяква, нейното влияние за международния животъ става все повече и повече силно. Неопровержимитѣ факти на свѣрѣмнената дѣйствителностъ прѣдказватъ бѣдждето тѣржество на идеята за мира въ международния животъ. Тоя, който се върне назадъ и си спомни миналата нощъ, той не може да не види, че дрезгавината на нашитѣ дни, прѣдшѣствува утрешната зора.

Съ вѣкове се продължава упорита и тежка борба между правото и силата. Бавно и постепенно, като отстранява силата, правото залавя все повече и повече широки сфери на човѣшкия животъ. Идеята на правото не е национална, а общочовѣшка идея. Въ своето напрѣдничаво движение тя не се спира, не може и да се спре на прѣдѣлитѣ на държавата.

Вече сега ние присѣтствуваме при постепенния прѣходъ на международното общение отъ естествено състояние въ правно; съ завършване на тоя прѣходъ ще се свѣрши епохата на войната и ще се почне епохата на мира.

С. С. Вобчевъ.